

Küresel Salgının İnanç Değerleri Bakımından Yorumu ve Dini Hayata Etkileri

Prof. Dr. Saffet Köse

Prof. Dr. Saffet Köse

Prof. Dr. Saffet Köse, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1986 yılında mezun oldu. Aynı üniversitede yüksek lisans (1988) ve doktorasını (1994) tamamladıktan sonra 1986-1992 yılları arasında Türkiye Diyanet Vakfına bağlı İslam Araştırmaları Merkezinde (İSAM) çalıştı. 1992 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde göreve başladı. Bir müddet ilmi araştırmalarda bulunmak amacıyla Mısır'da bulundu. Dr. Köse, 1997 yılında doçent, 2003'te Profesör oldu. Halen İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde rektörlük görevini sürdürmektedir. Hukuk felsefesi, medeni hukuk teorileri, külli kaideler, ahkam ayetleri tefsiri, günümüz fıkıh problemleri gibi alanlarda çalışmalarına devam etmektedir.

Prof. Saffet Köse

Prof. Saffet Köse graduated from Marmara University Faculty of Theology in 1986. After completing his master's degree (1988) and PhD (1994) at the same university (1988) and doctorate (1994), he worked at Türkiye Diyanet Foundation - Center for Islamic Studies (ISAM). He started to work in Selçuk University Faculty of Theology in 1992. He has also been in Egypt to do scientific research for a while. Dr. Köse became an associate professor in 1997 and a full professor in 2003. He serves as rector at İzmir Kâtip Çelebi University. He continues his studies in areas such as the philosophy of law, civil law theories, full rules, interpretation of ahkam verses, current fiqh problems.

Küresel Salgının İnanç Değerleri Bakımından Yorumu ve Dini Hayata Etkileri

Prof. Dr. Saffet Köse
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
saffetkose[at]hotmail.com

Özet

2020 yılında dünyanın yaşadığı küresel salgın birçok açıdan ele alınmıştır. Dini ilgilendiren boyutunun da konuşulması, onu anlama ve anlamlandırma gereklidir. Çünkü din, insanın ruhunda yerleşik bir gerçekliktir. Dinler tarihi araştırmaları, dinsiz bir topluluğa rastlanmadığını, ölümün anlamlandırılması ve musibetler karşısında sığınma ihtiyacının insanları inanmaya ya da din ile ilişkinin güçlendirilmesine götüren sebepler arasında bulunduğunu tespit etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, musibetlerin iki sebebi olduğunu belirtir. Birincisi, Allah'ın kullarını sabır ve kendisine dua için denemesi; ikincisi de yapmış oldukları haksızlıklarda ısrarcı olmalarının getirdiği uyarı, ders almamaları halinde sonrasında gelen cezadır. Esasen bu tespitler diğer kutsal kitaplarda da bulunmaktadır. Koronavirüsün bunlardan hangisine dahil olduğu üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Küresel boyuttaki salgın hastalık süreci, insanların fiziki ortamdaki aktivitelerini dijital ortama taşıyarak fırsata dönüştürmüştür. Bu alandaki dini etkinlikler ve dini literatürde sıla-i rahim kavramı ile ifade edilen akrabalar arası ilişkiler keşfedilen yeni araç olmuştur. Koronavirüsün çok kısa bir sürede bütün dünyaya sarması, insani dayanışmanın zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bu açıdan dünyadaki sistemin gözden geçirilmesine ihtiyaç olduğu görülmüştür. Dünyaya sığamayan çılgın insanın eve dönüşüyle, ev içi sosyalleşmede, aile içi ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Bu ailenin yeniden keşfi konusunda bir fırsatın başlangıcı olabilir.

Anahtar Kelimeler

İnanç, pandemi, musibet, snama, ceza

Interpretation of Global Pandemic from Belief Values and its Effects on Religious Life

Abstract

The global pandemic in the world in 2020 has been studied in many ways. It is also necessary to talk about the dimension that concerns religion in understanding and making sense of it. Because religion is a reality embedded in the soul of man. Researches in history of religions revealed that there was no community without religion, and the meaning of death and the need for asylum in the face of calamities were among the reasons lead people to believing or strengthening the relationship with religion.

The Quran states that calamities have two reasons. First, Allah’s test of His servants’ patience and to pray to Him; the second one is the punishment for that they insist on their injustice. Essentially, these findings are also found in other Scriptures. It is an issue to consider which of the corona virus is included in.

The process of global pandemic has transformed the activities of people in the physical environment to the digital environment and turned it into an opportunity. Religious activities in this area and the relationship between relatives expressed in the religious literature by the concept of “family ties” are the new tool discovered. It has showed the necessity of human solidarity due to the spread of coronavirus to the whole world in a very short time. In this respect, it has been observed that the world order needs to be revised. A new period has started in domestic socialization and family relations with returning home of the crazy human who cannot fit in the World. This may be the beginning of an opportunity for rediscovering the family.

Keywords

Faith, pandemic, calamity, test, punishment

Giriş

Yaşanan küresel salgın (pandemi); sağlık, sosyal, ekonomik, hatta siyasi sorunlara yol açan boyutlarıyla insan hayatını derinden etkileyen bir kriz durumunu ortaya çıkarmıştır. Toplumsal yaşamı bütün boyutlarıyla ilgilendiren bu durum, dini boyutu ile de ele alınmayı gerektirmektedir. Geçmişte dünyaya sığamayan insanlık, pandemi dolayısıyla, bir anda dört duvar arasına mahkum olmuş ve eve sığınmıştır. Bunun ne kadar kalıcı etki yapacağı ya da geleceğimizi nasıl etkileyeceği, önümüzde bizi nasıl bir hayatın beklediği, varlıkla ilişkiyi hangi ölçüde kurabileceğimiz, bu şokun ne kadar zaman içinde atlatabileceği, tekrarlayıp tekrarlamayacağı, tekrarlırsa ne kadar süreceğine bağlı olarak cevaplanabilecek sorulardır. Bunun yanında her alanda sebeplerine bağlı bir analiz, geleceğe ilişkin değerlendirmelerin isabetli ve tutarlı olabilmesine katkı sağlayacaktır.

Pandemi ile birlikte dini hayatın kısıtlanması, mesela umre ziyaretlerinin ertelenmesi, hacım iptal edilmesi, dindarların en fazla etkileneceği olumsuzluklar hatta travmalar olarak ortaya çıkmaktadır. Camilerin günlük namazlara, Cuma, bayram ve teravih namazlarına kapatılması, kendine has kültürü, geleceği olan ramazan ayının ihyasına dönük etkinliklerin askıya alınması, Müslümanların hüznüne sebep olmuştur. Evlerde iftar ve sahur davetleri, topluma dönük iftar çadırları, cenaze namazlarını kılmak bir yana uzaktaki yakınların cenazelerine gitmeye getirilen kısıtlamalar, cenaze sonrası taziyelerin yasaklanması, nikah törenlerinin ertelenmesi ya da dar bir grupla belli tedbirlerle icra edilebilmesi, bayram ziyaretlerinin engellenmesi gibi dini hareketliliğin ya durması ya eve sığdırılması ya da bazı faaliyetlerin dijital ortama taşınması dini hayat üzerinde etkisini ciddi şekilde göstermiştir.

Yatsı ezanının peşinden okunan salavat ve yapılan dualar toplumun Allah'a bir yakarışı ve sığınması olarak yorumlanabilir. Avrupa ülkelerinde açıktan ezan okunmasına izin verilmesi, rahiplerin caddelerde aleni duaya çıkmış olmaları,

Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın nezaretinde ülkedeki Cuma özlemini birazcık olsun dindirmek ve en azından ülkenin İslam yurdu olduğunu vurgulamak açısından büyük bir camide sınırlı sayıda ve belli tedbirlerle Cuma namazının kılınması, hutbenin canlı olarak yayınlanması, konunun değerlendirilmesi hususunda bize yeterince ipucu verebilecek uygulamalardır.

Salgının yaşandığı süre ve bir müddet daha devam edeceği de dikkate alınarak onun anlamlandırılması ve dini hayatı nasıl etkilediği ya da etkileyeceği konusunda bazı yaşanmışlıklar ve öngörüler üzerinden yorumda bulunmak mümkündür. Şayet bundan sonrası eskisi gibi olmayacaksa öncesinde olan nedir ve bundan sonra olabilecekler nelerdir? sorularına cevap vermek gerekir. Dolayısıyla bu yazıda ifade edilenler, mevcut krizi anlama ve anlamlandırma çerçevesinde bir düşünme çabası olup alan araştırmasına dayalı rasyonel verilere dayanmadığından gözleme, insan fıtrata ve tarihi tecrübe çerçevesinde anlamaya dönük bir gayret, belki bir beklenti ya da bir ümittir. Öngörüler, Koronavirüsün üretilip üretilmediği tartışmalarından bağımsız olarak ifade edilmekte, dini boyuta yönelik çıkarımlar yapılmaktadır.

Koronavirüs Sınanma mı İlahi Uyarı mı?

Allah’ın insanı çok sevdiği ve ona değer verdiği açıktır. “Kendi elleriyle yaratması”, “ruhundan üflemesi”, “halife sıfatı vermesi”, “meleklerinden ona secde etmesini istemesi ve buna direnen İblis’i rahmetinden kovması” bunun şahididir (A’râf, 7:11; Hicr, 15:28-44; Sâd, 38:71-88). Ona merhameti merkeze alarak muamelede bulunacağına dair vaadi (En’ân, 6:12, 54; A’râf, 7:156; Mü’min, 40:7) ve kullarına zulmedici olmadığını açık biçimde ifade etmesi (Fussilet, 41:46) de bu sevginin bir tezahürüdür. Ayrıca Hz. Muhammed’i (as) bütün âlemlere gönderilmiş merhamet peygamberi olarak tanımlaması (Tevbe, 9:128; Enbiyâ, 21:107), kullarından birbirlerine karşı böyle davranmalarını (Feth, 48:29; Belled, 90:17) emretmesi de buna işaret eder. Hz. Peygamber de insanlardan birbirlerine merhametle davranarak (Tirmizî, “De’avât”, 79) bu atmosfere katkıda bulunmalarını talep eder. O zaman iyi-kötü, suçlu-suçsuz, çocuk-yaşlı, büyük-küçük ayırımı yapmaksızın herkesi etkileyebilen salgın hastalıklar ile bu gerçekliğin nasıl bağdaştırılabileceğinin bir cevabının olması gerekir.

İslam inancı açısından salgın hastalıklar, Allah’ın kullarını denediği ya da uyarıda bulunduğu bir musibettir. O, korku, açlık, ürün ve gelirlerde azalma, hastalık yoluyla iyi kullarını sabır, dua ve yakarışlarını görmek için dener (Bakara, 2:155-157). Buna göre sıkıntı ve musibet yakarışa vesile olması gerekir. Zira dua ve yakarışta bulunmayan insana değer vermediğini bizzat Allah Te’âlâ söyler (Furkân, 25:77) ve duaya da cevap vereceğini vaat eder (Mü’min, 40:60). Musibet ve sıkıntıyı dua ile kaldırdığını da örnekler üzerinden anlatır (Enbiyâ, 21:76, 84, 88).

Hz. Peygamber, Allah’ın sevdiği kulunu musibetle sınayabileceğini (Buhârî, “Merdâ”, 1; Tirmizî, “Zühhd”, 57) ve bununla sabrını ölçeceğini bildirerek (Tirmizî, “Cenâ’iz”, 36; Nesâî, “Cenâ’iz”, 22; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 177, 182) buna hazır olunmasına işaret eder. Söz gelimi Eyüp peygamber (as) şid-

detli bir hastalık ile sınınmış, Allah'a dua etmiş ve gösterdiği sabır insanlar için örnek olarak zikredilmiştir (Enbiyâ', 21:83-84). Bu bazen de kulları eliyle olmaktadır. Hz. İbrahim'in Nemrut, Hz. Yusuf'un kardeşleri, Hz. Mûsâ'nın Firavun, Hz. Şu'ayb ve Hz. Lût'un kavimleriyle olan sınavları örnek verilebilir.

Esasen tarihte salgın hastalık türünden musibetlerle Müslümanların da denendiği çok sayıda vaka vardır. Bir örnek olarak kaynaklarda çokça zikredilen Amves salgınına işaret edilebilir. 18/639 yılında bütün canlıları etkileyen şiddetli açlık, kuraklık, kıtlık, ürünsüz geçen hasat mevsimi, toz fırtınaları, kavurucu sıcaklık ve bir de Amvâs salgınının baş göstermesiyle yaşanan musibette içlerinde Şam valisi Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Muâz b. Cebel, Şurahbil b. Hasene, Süheyl b. Amr gibi büyük sahâbîlerin de bulunduğu 25.000 kişi vefat etmiştir (İbnü'l-Esîr, II, 374, 377-379).

Suriye'ye gitmek üzere yola çıkan Hz. Ömer'e Şam-Hicaz yolu üzerindeki Serğ kasabasına geldiğinde Şam'da Amves köyünde salgın hastalık (veba / tâ'ûn) çıktığı haber verilince istişare sonucunda, Hz. Peygamber'in: "Bir yerde salgın hastalık varsa oraya girmeyin, orada iseniz çıkmayın" hadisi hatırlatılınca geri dönmüştür. Vali Ebû Ubeyde'nin: "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsunuz?" sorusuna: "Evet, Allah'ın kaderinden Allah'ın kaderine kaçıyoruz" diye cevap vermiştir (Buhârî, "Tıb", 30; Müslim, "Selâm", 93-100).

69/689 yılında Basra'da meydana gelen Cârif salgını üç gün sürmüş ve günlük 70.000 kişinin hayatını kaybettiği nakledilmiştir. Enes b. Mâlik ve ailesinden 70 kadar insan ile Basra kadısı ve Arap dili grameri ilminin (nahiv) kurucusu Ebû Esved ed-Düelî bu salgında vefat etmiştir. Cuma günü İbn Sa'îd minbere çıktığında karşısında sadece 7 erkek ve kadının bulunduğu nakledilir. Bu bilgi, Basra nüfusunun tamamen öldüğünü gösteren bir musibettir (İbnü'l-Cevzî, VI, 25; Zehebî, V, 66; İbnü'l-İmâd, I, 297).

Hz. Peygamber de salgın hastalıkların daha önceki tümmetlere gelmiş bir azap olduğunu, onun yeryüzünde kaldığını, belli aralıklarla gelip gidebileceğini dolayısıyla ona karşı tedbirli davranmak gerektiğini ifade eder (Müslim, "Selâm", 92-96). Buna göre musibetlerle denenmek için kötü insan ya da kötülüklerin yaygınlaşması gerekmez. Bu Allah'ın takdirindedir ve kullarını dilediği zaman ve dilediği musibet ile sınırlar.

Hz. Peygamber, salgın hastalığa yakalanan birisinin bunun Allah'ın takdiri ve başına gelenin Allah'ın yazgısı olduğuna inanarak karantina ve tedavi tedbirlerine uygun davranması halinde şehit sevabı kazanacağını müjdeliler (Buhârî, "Cihâd", 30, "Tıb", 30-31; "Kader", 15; Müslim, "İmâre", 164-166).

Bütün bunlar, musibetlerin bu bağlamda salgın hastalıkların, insan dünyada bulunduğu sürece Allah'ın onunla insanları deneyeceğini gösterir. Bu, aynı zamanda onunla yaşamının yolunu bulmanın da bir gereklilik olduğunu gösterir. Bu bağlamda karantina tedbirleri, tedavi yöntemleri ve temizlik bunlar arasında en önemlisidir.

Hız. Peygamberin hadislerinde sadece insanlar için değil hastalıklı hayvanların sağlıklı olanları ile karıştırılmaması yönündeki talimatı da karantina tedbirlerine verdiği önemin bir ifadesidir (Buhârî, “Tıb”, 53, 54; Müslim, “Selâm”, 104-105; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 24; İbn Mâce, “Tıb”, 43). Hayvanlara gelen bulaşıcı hastalığın ayette geçen malların eksiltilmesi şeklindeki musibet ile sınavın bir ifadesidir. Nitekim yakın zamanda yaşanan “kuş gribi” bunun örneğidir.

Diğer kutsal kitaplarda da karantina tedbirlerinin öngörülmüş olması (Levililer, 13/2-5, 46, 52; Sayılar, 5/1-4, 31/16-24) sınav ya da uyarı şeklinde böyle bir musibetin gerçeklik olarak yaşandığını ve yaşanacağını gösterir.

Kur’ân-ı Kerîm’de ve diğer kutsal kitaplarda bazı musibetlerin insanların zulüm, azgınlık ve taşkınlıkları sebebiyle ilahi bir uyarı olarak geldiğine dair bilgilere yer verilmekte, önceki kavimlerin başından geçenlerden ders çıkarılması istenmektedir. Dolayısıyla bu tür olaylar iyi veya kötü belli bir davranış kalıbının tiplmesi olarak anlatılmakta ve benzer tutum, davranış ve eylemlerin benzer sonuçlar doğuracağına işaret edilmektedir (Yusuf, 12:111; Ankebût, 29:15; Nâziât, 79:26). Çünkü Allah’ın daha önce yaşamış olan topluluklara, eylemlerine göre uyguladığı yasağı açıktır ve bunda da bir değişime yoktur (Ahzâb, 33:38, 62; Fetih, 48:23).

Öncelikle ifade etmek gerekir ki musibetler bir kanuna tabidir (Tevbe, 9:50-51; Hadîd, 57:22), Allah’ın izniyle gerçekleşir (Tegâbün, 64:11) ve insanın kendi elleriyle yaptıkları kötü fiilleri sonucunda ortaya çıkar (bk. Âl-i İmrân, 3:165; Nisâ, 4:62; Kasas, 28:47; Şûrâ, 42:30). Nisa suresinin 78. ayetinde iyilik ve kötülük olarak insanların başına gelenlerin Allah’tan olduğu ifade edilir. İslam âlimleri bu ayeti musibetlerin genel yaratma olarak Allah’a ait olduğu şeklinde yorumlarlar. 79. ayette iyiliklerin Allah’tan, kötülüklerin ise insandan olduğu yönündeki ifadenin musibetlerin yaratılmasının sebebinin açıkladığı ve bunun da beşerî etkenlerle ilgili olduğu anlamına geldiği biçiminde yorumlamaktadırlar (Çağrı, 2006, s. 255).

Musibetlerin ilahi uyarı olarak gelebileceğini belirleyen temel kanun, evrenin sahibi (Âl-i İmrân, 3:26; İsrâ, 17:111; Furkân, 25:2) ve mutlak yöneticisi (En’âm, 6:18; Yunus, 10:31) olan Allah’ın kullarına, kendileri dışındakilere davrandıkları gibi davranacak olmasıdır (Nûr, 24:22; Sâffât, 37:39). Birçok eserde yer alan “karşılık, yapılan eylem cinsinden olur” (Bakara, 2:152) şeklinde formüle edilen bu kural, dünya ve ahirette geçerlidir. Bu bağlamda merhamet etmeyene Allah da merhamet etmeyecektir (Buhârî, “Tevhîd”, 2; Müslim, “Fezâil”, 66).

Allah, dünyada insanların iman ile ilgili sınavlarında tercih hakkı tanıdığı için onun hesabını ahirete bırakmıştır (Kehf, 18:29; İnsan, 76:3). Başa gelen musibetlerin asıl sebebi zulümdür. İslam âlimlerinin hükümranlığın, küfür (inkâr) ile devam edebileceği ancak zulüm ile sürdürülemeyeceği yönündeki tespitleri, üzerinde durulan konu açısından anlamlıdır (Mâverdî, s. 140; İbn Atıyye, III, 215). Bu, halk irfanına “küfür ile âbâd olunabilir ama zulüm ile asla” şek-

linde yansımıştır. Hatta bazı hallerde ortaya çıkabilecek zulümler için Allah'ın helak etmeyeceği ve azap göndermeyeceği, helakin asıl sebebinin zulümde ısrar olduğu yönünde tefsirlerde yorumlar bulunmaktadır (Fahredden er-Râzî, XXV, 37).

İçinde yaşadığımız pandemi sürecinin denenme ya da ikazdan hangisine uyduğu çeşitli kriterlere göre değerlendirilerek anlaşılabilir. Varılan sonuçlar da mutlak doğru olarak değil, yönteminin ve olaylar ile kurulan bağlantının tutarlı olup olmadığına göre anlam kazanır. Burada dikkate alınacak en önemli husus pandeminin küresel karakter arz etmesi sebebiyle dünyanın gidişatına bakılarak yorumlanmasıdır.

Salgın hastalık ve diğer musibetlerin ilahi ikaz olduğu yönündeki inançlara kutsal kitaplarda yer verilir. Mesela İncil'de Hz. İsa, milletlerarası çatışmalar konusunda uyarıda bulunur ve büyük depremlerin, salgın hastalıkların, kıtlığın, korkunç görüntülerin ortaya çıkacağını haber verir (Luka, 20/10-11). Ayrıca Kudüs'ün (Yeruşalayim) ordular tarafından kuşatılmasını, yazılmış olanların tümünün gerçekleşeceği ceza günleri olarak bildirir ve o günlerde ülkenin büyük sıkıntıya düşeceğini, halkın gazaba uğrayacağını dolayısıyla şehirde bulunanların dağlara kaçmasını, kırdakilerin oraya dönmemesini ister (Luka 21/20-24).

Eski Ahid'de, İsrâiloğulları'nın isyankâr davranışlarının Allah'ın lanetini, gazabını, öfkesini üzerlerine çektiği, bu sebeple salgın hastalık, kıtlık, düşman karşısında yenilgi, kölelik, gökten yağmur yerine toz yağması, başarısızlık, zulüm, eziyet görme ve birçok zillete maruz kalma vb. can yakıcı azap ile cezalandırıldıkları ifade edilir (Sayılar, 16/44-48; Yasanın Tekrarı, 28/20-68; Mezmurlar, 78/50; 106/29).

Yine Eski Ahid'de, İsrailoğullarının günahlarına karşılık yedi kez cezalandırılacakları, bozdukları antlaşmanın intikamını almak üzere savaş yanında bir de kendilerine öldürücü hastalık salınacağı, düşman eline düşmekle cezalandırılacakları anlatılır (Levililer, 26/24-25).

Ülkeyi kıtlık, salgın hastalık, samyeli, küf, tırtıl ya da çekirgeler kavurduğunda, düşmanlar kentlerden birinde halkını kuşattığında, herhangi bir felaket ya da hastalık ortalığı sardığında kendilerinden duaya sarılmaları istenmektedir (II. Tarihler, 6/28-30).

Bunun dışında özel konularla ilgili örnekler de zikredilir. Mesela Eski Ahid'de ahlaksızlıkları ve cinsel sapkınlıkları yüzünden Sodom ve Gomora halkının yani Lût kavminin helak edildiği anlatılır (Tekvîn, 13/13; 18/20; 19/4-5; Hezekiel, 16/49-50). Kur'ân-ı Kerîm'de de aynı olay tekrar edilir ve Lût Kavminin cinsel sapkınlıkları, bundaki ısrarcı tavırları, Hz. Lût'un onları kendi kızları ile evlendirme teklifi dâhil bütün mücadelesine rağmen fitrat yasasına karşı savaş açmalarından dolayı helak edildiklerine yer verilir (A'râf, 7:80-81; Şu'arâ', 26:160-166; Neml, 27:54-55; Ankebût, 29:28-30). Bu olay şu ayeti hatırlatır: "Şüphesiz rabbinin yakalaması pek yamandır" (Burûc, 85/12).

Kur'ân-ı Kerîm'den ve muharref de olsa diğer kutsal kitaplardan nakledilen örneklerin zulüm, azgınlık, taşkınlığın ilahi ikaz olarak cezalandırılmayı beraberinde getiren ilahi bir yasa olduğu anlaşılmaktadır. Bunun gelip gelmeyeceği, şayet gelecekte ne zaman ve hangi olaya bağlı olarak geleceği elbette Allah'ın takdirindedir.

Tüm insanlığın yaşadığı bir krizi, bir kesime ya da coğrafyaya has kılarak indirgemeci bir yaklaşımla yorumlamanın tutarlı olmadığı yönündeki görüşlere katılmakla birlikte salgın hastalığın, küresel boyutta tüm dünyayı saran ve bütün insanlığı etkileyen özelliği dikkate alındığında anlamlandırılmaya ihtiyacının bulunduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim bu yönde çeşitli sorgulama ve arayışlar mevcuttur. Konuya ilkesel ve İslam inancı açısından yaklaşıldığında bu tür bir krizin ortaya çıkmasında insanlığın yapıp-ettikleri ile bağlantısını kuranlar düşüncelerini adaletsiz ve insan vicdanını yaralayan küresel sistemin uygulamalarına bağlamaktadırlar.

Güntümüz Müslüman düşünürlerinin bazıları, İslam öncesi Arap kabileciliğinin yaşam biçimini tasvir eden cahiliye fanatizmine (Fetih, 48:26) benzettikleri günümüz küresel sistemini “çağdaş cahiliye” olarak nitelendirmektedirler ve dünyadaki adaletsiz yapıyı, COVID-19 ile Allah'ın ikaz ettiğine inanmaktadırlar. Birçok insanın zihninde olanlara bakılırsa dünyanın belli coğrafyalarında açlık, yoksulluk, sefalet, temiz içme suyundan mahrumiyet, sömürü düzenin getirdiği haksızlıklar, yıkıcı iç savaşlar, ırkçı politikalar devam etmekte öbür tarafta israf, savurganlık ve lüks yaşam hüküm sürmektedir. Dünya coğrafyasının bir tarafında sömürünün tadını çıkaran şımarmış ve obezite sorunu yaşayanlar, estetik operasyonlar ve kozmetik ürünler, eğlence ve lüks tüketim için harcanan milyarlarca dolar, israf, savurganlık ezilenlerin, mazlumların, aç ve açıkta bırakılanların dikkatinden kaçmış değildir. Uluslararası örgütler, insanlık sorunlarını çözme yerine egemen güçlerin çıkarına hizmet aracına dönüşerek bizzat sorunun bir parçası haline gelmekle suçlanmaktadırlar. İnsan hakları kavramı etrafında sağlanması gereken adalet ve merhametin bir kısım insan için koruyucu, diğerleri için egemen gücün aracı haline gelerek küresel soruna dönüştüğü yaşanan örneklerden anlaşılmaktadır. Savaşlarda vicdanları sızlatan görüntülere karşı bir tarafta duyarsızlık diğer tarafta çaresizliğin “âh”a dönüşmesi, teknolojinin evlere kadar soktuğu bir gerçektir. Elbette bu çılgınlığın Allah'a ulaşmaması düşünülemez diyenlerin sayısı azımsanamayacak ölçülere ulaşmıştır. Bunu, “mazlum ile Allah arasında perde yoktur” (Buhârî, “Zekât”, 63, “Cihâd”, 180, “Mezâlim”, 9, “Megâzî”, 60; Müslim, “İmân”, 29...) şeklindeki peygamber tespitine uygun bulan çok sayıda insan mevcuttur.

Çevrenin, hoyratça kullanılmasına, kirletilmesine ve doğal dengenin her geçen gün daha da kötü şekilde bozulmasına itirazlar yükselmektedir. Özellikle bu yolla hayvanların alanına girilerek onlardan insana geçen hastalıkların, bitkilerin genlerindeki değişikliklerin insan bünyesine verdiği zararın yaşandığına olan inanç her geçen gün hissedilse de buna aldırış etmeyen bir kesimin faaliyetlerini sürdürmesi ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Pandemi sürecinin devam ettiği zaman diliminde denizlerde yunusların görülmeye çık-

ması, doğal ortamdaki hayvanların yeniden çevreye yayılmaya başlaması hatta yerleşim yerlerine yaklaşması, havanın daha temiz hale gelmesi gibi örnekler üzerinden çıkarımlar yapılmaktadır.

Allah'ın ilminin maddeye uygulanmasından doğan teknolojinin insanlığa hizmet eden bir nimet olarak kullanılması yerine hükmetme aracına dönüşerek zulme hizmet etmesinin tedirginliği tüm dünyanın sorunudur. Dünyayı yok edebilecek, çevreyi mahvedecek nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların varlığını ve etkilerini düşünmek bile insanı huzursuz eden bir sancıdır.

Mağrur ve muktedir, Yaratan'ını tanımaz bir insan tipinin Allah'a meydan okuyucu tavrının (Nâzi'ât, 79:24) getirdiği sorunların ayyuka çıktığı bir dünyanın bu şekilde devam etmesini beklemenin ilahi yasalara aykırı olduğu gibi tarihi tecrübeye de uymayan bir durum olduğunu dile getirenlerin tepkisini anlamak, Allah'ın yaratılışını değiştirip (Nisâ', 4:119-120) doğal olanın fitratını bozmaya dönük çabaların olumsuz sonuçlarının kâinatın kendisi için yaratıldığı insana çoklu problem çıkardığını görmek gerekir.

Böyle bir krizin doğmasında insanlığın tabiatın yaratılışına aykırı eylemlerinin, çelişkilerin, adaletsizliklerin etkisinin bulunduğu dair yorumları tutarsız saymanın imkânı yoktur. İnsanlık bunu anlayıp, anlamlandırıp, yapması gerekip de ihmal ettiklerini ya da ihmal edip de yapması gerekenleri düşünebilirse, "hoşlanılmayan şeylerde hayır, sevilen ve istenen şeylerde de şer olabilir" (Bakara, 2:216) ayetinde ifade edildiği üzere pandemi süreci, bünyesinde ibretler bulunduran kriz olarak da neticelenebilir. Bundan sonrası için ondan ders çıkarıp ilahi uyarıların dikkate alınması (âyet), benzer sorunların yaşanmaması için düşünülmesi gereken sonuçlardır. Kriz ilahi ikaz olarak düşünüldüğünde onun verdiği mesajın insan tarafından göz ardı edilip kalpleri ve kulakları mühürlenmiş, gözleri perdelenmiş gibi davranması (Bakara, 2:7) halinde Allah'ın daha büyük bir musibet ile uyarıda bulunabileceği beklenen bir gelişme olarak not edilmelidir: "Andolsun, biz onları sıkıntıya düşürdük, ama yine de Rablerine boyun eğmediler, dua ve niyazda bulunmadılar. Sonunda üzerlerine, çok şiddetli bir azap kapısı açtığımız zaman, bir de bakarsın ki onlar orada paniklemişler ve ümitsiz kalmışlardır!" (Mü'minûn, 23:76-77). Kur'an-ı Kerîm bu tür durumlarda yapılması gerekenleri de açıklar. Bu da musibetten ders çıkarıp başa gelen sıkıntılara sabır ve direnç göstermek, Allah'ı hatırlayıp dua niyazda bulunmak ve O'ndan yardım istemektir (Bakara, 2:45, 153).

Kur'an-ı Kerîm'in insanların kendi eylemleri yüzünden karada ve denizde düzeni, dengeyi bozmaları sonucu Allah'ın bundan dönüş yapmaları için işlediklerinin bir kısmını onlara tattırdığına dair uyarısı, öncekilerin akibetinden ders çıkarmalarını istemesi (Rûm, 30:41-42) bu gerçekliğe işaret eder. Bu akibet, daha önceki kavimler tarafından yaşanmıştır (Kâf, 50:36-37). Şu'ayb (a.s.) zamanında helak olan Medyen halkı örnek olarak zikredilebilir (A'râf, 7:85-92; Hûd, 11:84-95).

Yeryüzünde emanetçi bulunan insanın bu türden ilahi uyarılara maruz kalmasının yolu vicdanın aklı, kalbin beyni, irfan ve hikmetin bilgiyi yönettiği bir zihniyet inşası ile mümkün olabilir. Bu da Râgıb el-İsfahânî'nin (s. 82-83, 163-164, 280) Kur'ân-ı Kerîm'den belirlediği üç görevin ifasıyla mümkün olabilir. Bunlar:

1. *Yeryüzünü imar (Hûd, 11:61).*
2. *Allah'a kulluk (Zâriyât, 51:56).*
3. *Hilafet (A'râf, 7:129).*

Bu üç görev için nefsi arınma şarttır (Râgıb, s. 86). Râgıb'ın üzerinde durduğu bu üç vazifeyi tersinden okumak gerekirse dünyayı yaşanmaz hale getiren şeyin, insanın, yeryüzünü imar yerine ifsâd, Allah'a kulluk yerine nefesine kulluk, hilafet yerine bozgunculuğu tercih etmesidir denilebilir. Konunun anlaşılması açısından bu üç sorunu kısaca şöyle izah etmek mümkündür:

İmar yerine ifsâd: Bu kavram doğal olana müdahale etmek, onu bozup kendi olmaktan çıkarmak, yaratılışı değiştirmek (Nisâ', 4:119) demektir. Doğal olan, insan bünyesine ayarlanmış yapıdaki maddi ve manevi varlığı ifade eder. Onu bozmak, bünyeyi ona uyumsuz olan varlık ile karşı karşıya getirmek anlamına geldiğinden bundan zarar ortaya çıkar. Bu maddi ve manevi bütün varlıklar için geçerliliği olan bir kuraldır. Dolayısıyla maddi olarak doğada gelişen dengesizlik ile sosyal hayattaki düzensizlik insana ve çevreye zarar veren bir sonuç ortaya çıkarmıştır (Bakara, 2:11; A'râf, 7:56-57, 142; Yûnus, 10:91; Hûd, 11:85; Şuarâ, 26:151-152; Neml, 27:48-49; Kasas, 28:76-77). Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'de insanların kendi eylemleri ile karada ve denizde doğal dengiyi bozdukları (Rûm, 39:41) hatırlatılıp Allah'ın evrende koyduğu dengiyi bozmamaları (Rahmân, 55:7-8) yönündeki uyarısına dikkat çekmek gerekir.

Allah'a kulluk yerine nefse kulluk: XVIII. yüzyılda başlayan Aydınlanma Dönemi ile birlikte başlangıçta kiliseye karşı gelişen ve Tanrı'nın tahtına insanı oturttuğu zihniyetin sonraları bütün dinleri etkisi altına aldığı sekülerleşme süreci, Allah ile yapılan Rab-kul sözleşmesini (A'râf, 7:172) bozmuştur. Allah, yaratılışını bir damla suya borçlu olan insanın kendi tahtına göz dikmesini (Yâsîn, 36:77-78; Kıyâme, 75:37), hazlarına köle olmasını kınamaktadır (Furkân, 25:43; Câsiye, 45:23-24). Bu, insanın mütevazı, haddini bilen, rabbi ile barışık ve hayvani içgüdülerini kontrol edebilen yapısına dönmesini gerekli kılan bir uyarıdır. Buna göre insandan Rabbi ile yaptığı "ulûhiyyet-ubûdiyyet" sözleşmesinin kayıtlarda olduğu hatırlatılarak (A'râf, 7:172) bunu unutmaması ve ona göre davranması istenmektedir (Bakara, 2:27; Ra'd, 13:25).

Hilafet yerine bozgunculuk: Hilafet payesine yakışan davranış, merhamet ve şefkat ile varlığı kucaklamak, haksızlık ve adalet fırsat vermemek, insanların sırf insan olmakla doğuştan kazandığı şeref ve haysiyetine saygı göstermek, din, can, mal, akıl, nesil emniyeti konusunda duyarlılık göstermektir. Halife yerine zalim ve vahşi insandan Allah'ın hoşlanmadığı ve onu cezalandırdığı

bilinmektedir (Fâtır, 35:39). Gösterilmesi gereken bütün çaba vicdan merkezli medeniyetin kurulmasıdır.

Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibetin isabet etmediği (Tegâbü'n, 64:11) O'nun ilmi dışında bir yaprağın bile düşmediği (En'âm, 6:59) dikkate alınmırsa elbette her şeyde olduğu gibi bu musibeti veren ve gerçek sebeplerini de bilen O'dur. Ancak başa gelen herhangi bir musibetin insanın bizzat işlediği eylemler yüzünden geleceği, ettikleri zulüm sebebiyle musibete yakalanacakları (Zümer, 39:51) ama ders alınıp vazgeçmeleri halinde affedilecekleri (Şûrâ, 42:30-31), azgınlığın bir helak sebebi olduğu (İsrâ', 17:16-17), ona dönülmesi halinde azabın da döneceğinin ilahi kanun olduğu (İsrâ', 17:8) dikkate alınmırsa adalet ve merhamet merkezli yeni bir dünya düzeninin kurulmasının ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir.

Yeni küresel sistemin, zihniyet dünyası ve kurumları ile tekrar gözden geçirilmeye, toplumsal anlamda iyiliği hâkim kılan ve kötülüğü engelleyen bir düzen (Hûd, 11:116), bireysel olarak da iyiliklerle bezenmiş, kötülüklerden arınmış (Nâzi'ât, 79:37-41) bir "nefis" inşasına fırsat veren bir eğitim ile bunlardan doğan sekînet / huzur ortamı (Fetih, 48:26) için samimi ve sonuç alıcı çabaya ihtiyaç vardır. İnsanlığın aradığı bu huzur, "Allah'ın emirlerine saygı, yarattıklarına şefkat" ilkesinin ne kadar egemen olacağına bağlı bir konudur. Bunun bir kelime ile ifadesi de medeniyettir. Medeniyetin kodlarına göre üretilen fikirlerin daha güçlü sese ihtiyacı vardır. Artık insanlığın bu salgından ders çıkarıp koyun sürüsü içine salıverilmiş aç kurtların (Tirmizî, "Züh'd", 43) görüntüsünden çıkıp varlık ile medeni insana yakışan bir ilişki kurması gerekir. Çünkü iyilik peşinde bir toplumun helak edilmesi Allah'ın kanununda yoktur, helak varsa zulüm ve isyanda ısrar vardır (Hûd, 11:117).

İmar, kulluk ve hilafet görevleri, sağladığı güven ortamında adalet, dürüstlük, merhamet ve gerçek özgürlük ekseninde kimsesizler, zayıflar, güçsüzler, yaşlılar, dul ve yetimler, açlar, hastalar, işsizler, farklı inanç grupları, can taşıyan bütün varlıkları kuşatan, himaye eden bir araca dönüşebilirse dünyamız yaşanabilir bir noktaya gelebilir.

İnancın Yükselişi: Acziyeti İdrak ve Sığınma Psikolojisi

Dünyada salgın hastalığın başlangıç ve devamında ortaya çıkan panik, şaşkınlık, insanın özünde var olan bazı özelliklerini ortaya çıkardı. Bunlardan birisi onun kodlarında inanmanın var oluşu yani dini inancın, yaratılış gerçekliğine (fitrat) bağlı bir olgu olmasıdır. Bu, Allah'ın *elst bezminde* insanlarla yaptığı sözleşmeyi haber veren Kur'ân-ı Kerîm'in ilgili ayetinden (A'râf, 7:172) anlaşılmaktadır. Dinler tarihi araştırmalarında, dünyada inançsız bir topluluğa rastlanmadığı yönündeki tespit ile bunun pratikteki karşılığı da ortaya konulmuştur.

İnsanların inanmaya olan ihtiyacının arkasındaki itici gücün ne olduğu da araştırılmış, bunlar arasında özellikle ölüm, acizyet, korkuya karşı sığınma, belirsizlikler ve kaygı halinde güvende olma ihtiyacı öne çıkanlar arasında bulun-

muştur (Hökekleli, 1998, s. 87; Küçük vd., 2009, s. 15, 19, 43-44). Dolayısıyla bütün bu duyguların insan için doğal olduğu görülmektedir.

Hayat, riskler, sıkıntılar, engeller (Beled, 90:4, 11) ve bunun getirdiği korkularla dolu bir süreçtir. İnsanın ölümlü oluşu (Âl-i İmrân, 3:185), ölümden korkması ve sorun edinmesi (Meryem, 19:66), güçsüzlüğü (İsra, 17:37), karamsarlığa kapılması (İsra, 17:83), ümitsizliğe düşmesi (Rûm, 30:36; Fussilet, 41:49) gibi özellikler olağanüstü hallerde sorun olarak ortaya çıkan psikolojik hallerdir. Yapılan birçok çalışmada, dini inancın hastalık gibi insanın hükmedemediği ya da kontrolünde zorlandığı olağandışı olaylarda, dini inancın onunla başa çıkmada etkili olduğu tespit edilmiştir (Korkmaz, 2010, s. 304).

Konumuz açısından bunlar içinde en önemlisi ölüm korkusu ve acziyettir. Ancak insan, ölümden korksa (Cumû'a, 62:6-8) da ondan kaçışın mümkün olmadığını (Nisâ', 4:78; Cumû'a, 62:8), mutlaka o anı yaşayacağını (Âl-i İmrân, 3:185; Enbiya, 21/35; Ankebût, 29:57) bilmektedir. Bu durumda ölümün anlamlandırılması gerekir. Bunu yapabilecek tek kurum da dindir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetlerinin işaretinden, ölüm korkusu ve ölümsüzlüğün insandaki en köklü duygu olduğu anlaşılmaktadır. Cennette, Hz. Âdem ve Havva'nın aldatılmasının arkasında İblis tarafından yasak ağaçtan (ebedilik ağacı/şeceratü'l-huld) yemeleri halinde ölümsüz olacaklarına dair verdiği vesveseye inanmış olmaları (A'râf, 7:20; Tâhâ, 20:120); meşru bir savaşta yüksek ölüm riski taşıyan askerlerin öldürülmeleri halinde, *şehid* payesi ile ölümsüzlüğe kavuşacaklarına dair ilahi vaat (Bakara, 2:154; Âl-i İmrân, 3:169), ölümün yok oluş değil Allah'a kavuşmak anlamına geldiğine dair Kur'ân ifadesi (En'âm, 6:154; Ra'd, 13:2; Kehf, 18:110; Cumû'a, 62:8); Allah'ın dostu oldukları iddiasında olanlara ölümü temenni etmeleri yönünde meydan okuyuşu ve onların bundan kaçınmaları (Cumû'a, 62:6-7) bu gerçekliğin ifadesidir.

Dünyada ölümü yaşayıp dirilmiş bir kimsenin tecrübesine başvurma inkânının olmaması bu noktada dine başvurmayı gerekli kılan bir husustur. Bu, ölüm ile ilgili belirsizlikten kaynaklanan korkuyu atmanın yoludur. Dolayısıyla insanın ölüme yakın olduğu ve acziyet içine düştüğü salgın hastalık, doğal afet, savaş gibi ortamlarda iç dünyasından alamadığı manevi destek onun çöküşüne sebep olabileceğinden başa çıkma yöntemi olarak bu tür hallerde dine sarılması, sığınabileceği aşkın bir varlığa yönelmesi tabiidir. Bu bağlamda dua, ibadet (mesela hacet namazı), adak, tevekkül (üzerine düşeni yapıp sonuç için Allah'ı vekil kılmak), kadere sığınmak gibi kavramlar etrafında manevi yardım talebinde bulunması kendisini rahatlatan bir derinliğe sahiptir.

İçinde yaşadığımız pandemi sürecinde ABD Başkanı Trump'ın, “mabetler bir an önce açılmalı, duaya ihtiyacımız var” sözü, acziyet sebebiyle güven arayışı ve bunun Allah'a sığınma ile temininin ifadesidir.

Olağanüstü hallerde belirsizliğin getirdiği sıkıntıda en çok korkutan ölüm riskidir. Bu noktada ölüme yüklenen anlam önem kazanır. Bu da farklı dinlere

göre değişmekle birlikte İslam inancında hayatın dünya ve ahiret olmak üzere iki boyutlu olduğu (Nisâ', 4:76; A'lâ, 87:17), ölümün ebedi hayatın başlangıcı ve kulun Rabbine kavuşması anlamına geldiği inancının (En'âm, 6:31, 130, 154; Yunus, 10:7, 11, 15, 45; Ra'd, 13:2; Ankebût, 29:5) ölüm karşısında bir rahatlık sağladığı biçiminde düşünülebilir.

Yapılan araştırmalarda duaya en çok, ölüm riskinin ve korkunun en yüksek olduğu ortamlarda başvurulduğu tespit edilmiştir. Mesela İkinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Amerikalı askerler üzerinde yapılan bir araştırmada askerlerin %75'i ölüm tehlikesi durumunda duanın kendilerine çok büyük yardımcı olduğunu kabul etmişlerdir. Ayrıca bu tür durumlarda Allah'a imanın arttığını söyleyenlerin sayısı çok yüksek çıkmıştır.

Dua ve ibadet için en güçlü eğilim, savaş, deprem, hastalık, kaza gibi yüksek ölüm riskleri, özellikle insanın kendi ölümleri karşısında ortaya çıkmış, ölüm tehlikesi ve maddi yıkıntılar, hastalıklar karşısındaki çaresizlik, kendiliğinden dini davranışın en güçlü kaynakları arasında yer almıştır. İnsan kendisini tehdit altında hissettiği anlarda en güçlü arzusu olan yaşama isteğinin tatmin edilmesine kadar her şey gücü yeten Allah'a yalvarıp yakarması onun ruhuna yerleştirilmiş bir duygudur. Şüpheli ve aşırı inançsızların bile çaresizlik durumunda Allah'a dua etmeye ve ondan yardım istemeye yönelmesi, varlığını tamamen Allah'a ait olduğu duygusunun uyanması bu tespiti desteklemektedir (Hökekleli, 1998, s. 88-91).

Bütün kültürlerde, hastalık esnasında en çok başvuru olan ibadet türü, duadır. Örneğın, Hz. Eyüp (as) şiddetli hastalıklarla maruz kaldığında Allah'a dua-niyazda bulunmuş ve olumlu karşılık alarak kurtulmuştur (Enbiyâ', 21:83-84). Dua eden insanın, derdini Allah'a doğrudan, samimi ve serbest biçimde olduğu gibi arz etmesi, hastayı olağanüstü tarzda rahatlatma potansiyeline sahip olduğundan onun gerek fiziki gerekse ruhi birtakım hastalıkları tedavi edici gücü ve özelliğı bilinmektedir (Korkmaz, 2010, s. 291).

Olağanüstü ve insanın kontrol edemediğı olaylar karşısında düştüğü aciziyet hali ve bunun getirdiğı panik, korku, tedirginlik ve kaygıların sebep olduğu gerilim, onu, sığınabileceğı aşkın bir varlığa yönlendirir. Bununla birlikte kişiyi aciziyete sürükleyen ve etkisi altına alıp yakarışına ya da Allah'a sığınmaya götüren etkenin kaybolması onu eskiye döndürebilecek bir değişkenliğe de sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm bunu açık biçimde ifade eder. İnsanın, yaşadığı sıkıntı gibi aciziyet içinde bulunduğu hallerde yatarak, oturarak, ayakta yani bütün hallerinde Allah'a yönelerek yalvardığı, yardımını talep ettiğı, peşinden Allah'ın kendisini içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtarmasından sonra da yaşadıklarını unutup doğru yoldan çıktığını anlatır ve bunu da örneklendirir. Mesela insan bir ulaşım vasıtasına söz gelimi bir gemiye bindiğinde ıssız denizlerde ürkütücü bir dalgaya yakalandığında kayıdan Allah'a yakarır, limana geldiğinde bu yaşadıklarını unuttur (Yunus, 10:12; Hûd, 11:9-10; İsrâ', 17:67; Ankebût, 29:65-66; Zümer, 39:8; Fussilet, 41:51-52). Uçakta yakalandığı şiddetli türbülansla Allah'a yalvarıp havalimanına salimen indiğinde çektiklerini hatırlama-

mak benzer bir örnektir. Deprem, sel baskını, yangın gibi afetlere maruz kalan birisinin Allah'a sığınıp tehlike geçince bunları hiç yaşamamış gibi davranıp önceki haline dönmesi aynı konunun örnekleri olarak zikredilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm bu konuda örneklerle de yer verir. Söz gelimi kavmi, yaptıkları kötülükleri yüzünden kendilerine gelen azabın kaldırılması için Hz. Mûsâ'dan Allah'a dua etmesini istemişler, onun duası ile azap kalkınca da sözlerinden caymışlar, bunun üzerine daha büyük bir felaket ile (denizde boğularak) helak edilmişlerdir (A'râf, 7:134-136).

Küresel ölçekli ve öldürücü özelliğe de sahip olan salgın hastalık dolayısıyla ortaya çıkan sürecin ne kadar devam edeceğinin belirlenememesi, insanları güvene alacak aşı ya da diğer tıbbi imkanların henüz bulunamamış olması tedirginlik ve kaygıyı çok fazla arttırmakta ve onun sebep olduğu psikolojik travmalarla gelen kuşatılmışlık, güçsüzlük hissi, manevi yönelimlere motivasyon sağlamaktadır. Bu hususun maneviyatı güçlendireceği ve küresel anlamda insanın anlam arayışını arttıracak bir süreç olacağı beklenen bir husustur.

Olaylara ve eşyaya hükmedemeyerek aciz olduğuyla yüzleşen insanın kendisini zayıf ve denetimsiz hissettiğinde yaşadığı nedeni belirsiz korkular ve ümitsizliğinde iç çelişkilerinden sıyrılmak, belirsizlikleri gidermek dolayısıyla güven ortamı tesis etmek kaygının oluşturduğu stresle başa çıkabilmek için manevi bir destek olarak "tevekkül" işe yaramaktadır. Sebepi işleyip sonucu Allah'a bırakmak anlamına gelen tevekkül, güven duygusuyla insanı zirveye çıkaran, psikolojik sağlamlığın teminatı, korku, endişe ve belirsizlik gibi olumsuz duyguları hafifleten olumlu bir başa çıkma yöntemidir. Bu yolla insan sonsuz olarak yok olma korkusundan uzaklaşır, hükmedemediği olağan üstü olaylar karşısında bir dayanak noktası elde eder, yalnızlık duygularından kurtulur ve hayatının anlamını, bulma konusunda, psikolojik olarak rahatlar (Karataş & Baloğlu, 2019, s. 110, 112, 116).

Pandemi sürecinde gerçek ya da korku olarak yaşanan ölüm, aciziyet ve sığınma ihtiyacı sürekli olarak bir ibret vesilesi olarak hatırlatılarak kullanılabilen bir özelliğe sahiptir. Özellikle Batı dünyasında hastane, ordu, huzurevleri gibi ölüm korkusunun yoğun olarak yaşandığı ortamlarda ve hapishaneler gibi insanların özgürlüklerinin kısıtlandığı şartlarda hayatlarını sürdürdükleri alanlarda din hizmeti veren profesyonel görevlilerin atanması, dini rehberlik ve manevi bakım hizmetlerinin gelişmiş olması bu açıdan önemlidir. Salgın hastalık halinin ortaya çıkardığı panik sonucu ölüm korkusu, başkasına bulaştırma ya da başkasından bulaşma riski, evlerde yaşama zorunluluğu gibi haller dine yönelimi arttıran bir olgu olarak görülebilir. Nitekim özellikle ramazan ayının gelmesiyle birlikte evler mescit ortamına dönüşmüş, cemaatle yapılan ibadetler camiden eve taşınmıştır. Avrupa'da dijital ortamda yapılan ayinlerde bir artışın olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.

Dinlerdeki adak / nezir, genellikle herhangi bir hususta Allah'ın yardımını temin gyesiyle başvuru dinî bir davranış olarak şu veya bu şekilde hemen

hemen bütün dinlerde görülmektedir. Adak, herhangi bir durumda Allah'ın yardımını temin amacıyla belli bir şeyi yapma veya terk etme konusunda O'na verilen sözdür (Hökekleli, 1998, s. 87; Özel, 1988, I, 337-340).

İnsanın ruh ve bedenden oluştuğu (Hicr, 15:29; Secde, 32:9; Sâd, 38:72) dikkate alınırsa onun iç dünyasının kendisini yönettiği, burada ortaya çıkan huzursuzluklarla başa çıkabilmesi için manevi dinamiklere yöneldiği bilinmektedir. Pandemi sürecinde de bu açık bir şekilde görülmüştür. Tüm dünyada toplam ağırlığı 1 veya 2 gr. olan koronavirüsün bütün insanlığa yaşattığı acizlikten çıkabilmek için bir taraftan tıbbi çalışmalar devam ederken diğer yandan onun karşısındaki çaresizlik sebebiyle sığınma ve korunma psikolojisinin de bir başa çıkma stratejisi olarak manevi dinamiklere yönlendireceğini kestirmek zor değildir. Bu tür durumlarda hurafe ve istismarcılara fırsat tanınmaması ilgili kurumların yapacakları verimli çalışmalara göre şekillenecektir.

Dijital Ortamın Keşfi

İçinde yaşadığımız dönem dijital ortam ile bir diğer deyişle ağ tabanlı dağıtım sayesinde milyonlarca insan, örgütlü biçimde ya da serbest şekilde birbirlerine senkron ve asenkron olarak ses, görüntü, bilgi, belge ulaştırabilecek imkânla kavuşmuştur. Bu aynı zamanda sorun alanı olarak da dikkati çekmektedir. Çünkü insanlar bir bütün halinde imkânlar ve araçları sadece iyilik için değil aynı zamanda istismar ve hükmetme aracı olarak da kullanabilmektedirler. Dolayısıyla Poole'un "modern dünya en fazla ahlaka ihtiyaç duymaktadır ama ahlaki imkânsız kılan da bizzat kendisidir" (1993, s. 9-10) şeklindeki tespiti dijital ortam için de geçerlidir. Özellikle fiziki eylemlere göre saklanabilme hissi vermesi sebebiyle dijital ortam kötü niyetlilere bir rahatlık da sağlamaktadır.

Öte yandan mevcut ağ örgütlenmesi üzerinden dünyanın her tarafından gruplar oluşturabilme dijital cemaatleşmenin önünü açmaktadır. Bu yolla aynı anda binlerce insana ulaşabilme ve karşılıklı etkileşime girme imkânı oluşmuştur. Pandemi öncesinde dindar kesimin çok fazla ilgisini çekmeyen bu alan, sosyal yaşam alanının kısıtlanması, ulaşım imkânlarının neredeyse ortadan kalkması, toplantıların tamamen imkânsızlaşması, fiziki mesafenin zorunlu hale gelmesi ile krizin ortaya çıkardığı çözüm aracı olarak doğmuş ve kısa sürede önemli bir deneyim sağlanmıştır. Bu iletişim gücü ve muhataba kolay ulaşma imkânı ciddi bir kazanım ve bu çerçevede elde ettikleri rahatlık ve alışkanlığı kolay terk etmedikleri dikkate alınırsa pandemi sonrasında da bu tür etkileşim yeni keşiflerle gelişerek devam edecektir.

Her krizin kendi içinde bir çözüm ürettiği de dikkate alınırsa dijital ortam, işlevsel bir çözüm aracı kabul edilmelidir. Bu, krize teslimiyete karşı arayışın anlamlı bir sonucudur. Konferans, panel, sohbet (chat), tartışma, vaaz, eğitim programları, soru-cevap, anlık mesajlaşma, sosyal mesaj ortamları (Twitter, Facebook, Instagram vb.), hatta arkadaşlar arasında hatim grupları oluşturulması, bloglar, kişisel web siteleri, müzik paylaşım ortamlarında ilahiler, aşr-ı şerifler, özellikle dijital ağlarla oluşturulan forumlar üzerinden nitelikli bilgilendirme alanları, dijital sosyalite açısından başarılı bir sürecin yaygınlaştığını

ve devam ettiğini göstermektedir. Benzer bir durum Hıristiyan kiliselerin dijital ortam üzerinden yönetilen ayinlerinde de görülmektedir. Dolayısıyla sesli, yazılı ve görüntülü iletişim ve paylaşım imkânlarının doğması bunların da neredeyse ekonomik olarak kişilerin bütçelerine çok fazla yük oluşturmaması, pandemi dolayısıyla kütüphanelere gidemeyenlerin, masraflı ve ulaşmada belli bir külfeti gerektiren makale, kitap gibi yazılı materyallere dijital ortamdan ulaşabilmeleri, ciddi bir kolaylık da sağlamıştır. Dolayısıyla dijital imkânlar ve evlerde elde edilen serbest zamanlar okuma alışkanlığı kazandırmada ve anı değerlendirmede bir avantaj gibi gözükmektedir.

Pandemi süreci eve hapsolan insanların fiziki olarak yaptığı eylemlerini ke-sintiye uğratsa da bunun yerini, eskiye yakın bir hıza ulaşacak ölçüde dijital platformlar almıştır. Ulaşılamayan ya da fiziki katılımlarda mesela mali ya da bürokratik engeller yüzünden zorluk çekilen programlar dijital ortamda hem de herkesin kendi evinde ya da bürosunda bulunduğu bir sırada yapılabilir hale gelmiştir. Diğer taraftan, olumlu ve olumsuz anlamda kitleleri harekete geçirmede en etkili araç özelliği taşıyan din açısından dijitalleşmenin bir kontrol sorunu ortaya çıkaracağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle sosyal medya ortamında yaşanan sorunların daha örgütlü bir yapıya bürüneceği ve daha güçlü bir şekilde toplumu meşgul edeceğini tahmin etmek zor değildir. Farklı dini grupların dijital ortamdaki programlardan doğacak sorunlar için ilgili kurumların ön alarak sağlıklı dini bilgilendirme ve bilinçlendirme platformları oluşturması ve bunu yaygınlaştırarak bu tür hallerde hakem rolü oynaması sorumluluklarının gereğidir. Bu noktada günün ihtiyacı olan bilgini günün dili ile sunulmasına ihtiyaç vardır. Esasen bu, Kur’ân-ı Kerîm’in seçilen hedef kitleye özel bir iletişim yöntemi ve dilinin belirlenmesine dair talebi (Nahl, 16:125) ile örtüşen bir beklentidir ve farz-ı kifâyenin de bir gereğidir (Âl-i İmrân, 3:104).

Günümüz insanının çok farklı etkilerin altında yaşaması, hatta fark ettirmeden programlanarak güdülenmesi, klasik tebliğ yöntemlerinin birçok kesimde karşılık bulmadığı gibi itici bulunamamasına neden olmaktadır. Geline nokta da tebliğde sağlıklı bir iletişim için farklı disiplinlerin imkânlarından yararlanma zorunluluğu bulunmaktadır. Peygamberlerin iletişim sağlayabilmesi için geldikleri kavimlerin dili ile gönderilmesi (İbrahim, 14:4) sadece konuştukları lisan değil onu besleyen kültürü de kapsayan bir dili ifade eder. Bu ilahiyat alanındaki uzmanların özeleştirii yapmasını gerektiren konulardan biri olup uygulamada da kendini hissettiren ihtiyaçtır.

Dayanışmanın Zarureti ve Diğergamlığın Yükselişi

Eldeki imkânları diğer insanlarla paylaşabilmek, İslam açısından önemli bir dindarlık göstergesi olarak kabul edilmiştir. İslam’ın iki ana kaynağı Kur’ân-ı Kerîm (Tevbe, 9:5, 11, 13) ve Hz. Peygamber’in (as) hadisleri (Müslim, “Tahâret”, 1) zekât ile iman arasında güçlü bir bağ bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kendi ihtiyacına rağmen başkasını kendine tercih edebilmek bizzat Allah’ın övgüsüne mazhar olmuş bir eylemdir (Haşr, 59:9). Bunlar ve hayırda yarış teşvik eden ayetlerin (Bakara, 2:148; Âl-i İmrân, 3:114; Maide, 5:48;

Mü'minûn, 23:61) işaretleriyle tarihi süreç içinde ortaya çıkan her alandaki hayır kurumları Allah'ın rızasını kazanmanın bir aracı olarak Müslüman coğrafyasını sarmış ve sarmalamış, can taşıyan tüm varlıkların güvencesi olmuştur. Dolayısıyla bu türden yardımlar sadece Müslümana değil bütün insanlara, hatta tüm canlılara (Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Selâm", 153) ibadet ruhu içinde yaygınlaştırılmıştır.

Pandemi sürecinin getirdiği zor şartlarda Kur'ân-ı Kerîm'in neredeyse iman ile özdeşleştirdiği infakın boşa gitmemesi için duyarlılıklar çerçevesinde dayanışma devam etmektedir. Bu bağlamda infaka muhatap olan kişinin incitilmemesine özen gösterilmesi, kişiliğiyle oynanmaması, infak edilen malın bayağı değil o toplumda değer ifade eden bir özelliğe sahip olması, inanç farkı gözetilmemesi, riya ve gösterişten uzak biçimde sırf Allah rızasının gözetilmesi gerekir. Böyle yapanlar iki kat ürün veren bereketli bir bahçeye sahip olmuş gibidirler. İnfak önünde engel çıkaranlar, infaktan soğutmak amacıyla çaba sarf eden şeytan ve o yapıdaki insanlara iltifat edilmemesi gerekir. Bundan başka ihtiyaç içinde olup da iffeti istemeye engel olanlar aranıp bulunmalıdır (Bakara, 2:261-274).

Hz. Peygamber'in: "*Bütün insanlar Allah'ın ailesidir. Allah katında en sevimli olanlar insanlara en güzel davranandır/ en faydalı olandır*" (Bezzâr, nr. 6947; Taberânî, X, 86) hadisi bu kardeşliğe vurguda bulunması ve işlevselliğini de iyiliği merkeze alan ilişkiler şeklinde göstermesi, dayanışmaya vurguda bulunması önemlidir. İnsanlığı kuşatan bu kardeşlik hukuku, asabiyeti, ırkçılığı anlamsızlaştırdığı gibi ihtiyaç durumunda dayanışmayı, yardımlaşmayı da zorunlu kılar. Bu yönüyle İslam, bütün insanları aynı ontolojik düzlemde buluşturur ve farklılıkları ortadan kaldıran bir ilişkiler ağı örülmesini talep eder. Esasen Kur'ân-ı Kerîm'in bütün insanlara hitaben onların bir anne-babanın çocukları olduklarını hatırlatarak aralarında kardeşlik bağı üzerinden birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını hatırlatması (Nisâ', 4:1), aralarındaki farklılıkların tanıma vesilesi olduğunu söylemesi (Hucurât, 49:13) bu noktaya yapılan güçlü vurgudur.

Pandemi sürecinde koronavirüsün, din, etnik ve cinsiyete dayalı kimlik ayrımını yapmaksızın insana saldırısı, insan kardeşliğini, dayanışmasını, insani bağı, dolayısıyla evrensel insani değerlerin önemini hatırlatmıştır. Bir yandan Müslüman dünyanın içinde bulunduğu etnik ve mezhebi kaos hali diğer taraftan sömürü düzeninin insani ezen ve imtiyazlı insan oluşturan yapısı, İslam'ın iki ana kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünneti ile BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde vurgulanan "insan onuru"nu koruyan ve "insan kardeşliği"ni güçlendiren politikaların acil olarak hareket geçmesi gerektiğine olan ihtiyacı göstermiştir. Bu beklentinin vicdanlara ne ölçüde etki edeceğini zaman gösterecektir. Aynı gemi içinde yaşayan insanlardan birisinin eylemi herkesi ilgilendiren bir etkiye sahiptir. Hz. Peygamber'in hadisinde bahsettiği geminin üst katında oturanlarca oradan su almaları engellenen alt kat sakinlerinin su almak için geminin alt kısmını delmelerine engel olunmaması halinde batmaları ile sonuçlanacak bir gidiş (Buhârî, "Şerike", 6, "Şehâdât", 30; Tir-

mizî, “Fiten”, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 268, 270), bütün insanlığın sorunu olarak görülme durumundadır.

Esasen İslam’ın ana kaynakları, insani dayanışma, yardımlaşma ve küresel sorunlarla başa çıkma konusundaki mücadelede dini kimlik, etnik aidiyet ve cinsiyet ayırımı yapılmaması yönündeki emri (Bakara, 2:272), Hz. Peygamberin bu yöndeki uygulamaları ve aynı doğrultuda İslam toplumlarında ortaya çıkan tarihi tecrübe insanlığa ufuk açabilecek bir derinliğe sahiptir. Bizzat Hz. Peygamber’in bir Yahudi ailesine düzenli olarak mali yardımda bulunması (Ebû Ubeyd, s. 605); açlık çektiklerini öğrendiği Mekkeli müşriklere beş yüz dinar göndermesi (Serahsî, I, 96-97); Hz. Ömer’in zekâtın verileceği sekiz sınıftan birisi olan miskinleri (Tevbe, 9:60) gayr-ı Müslim vatandaşların yoksulu olarak yorumlaması (Ebû Yûsuf, s. 126); bazı Müslüman coğrafyalarda Ramazan bayramı öncesi toplanan fitrelerin bir kısmının cemaatlerine dağıtması için kilisedeki rahiplere verilmesi (Ebû Ubeyd, s. 606; İbn Zenceveyh, s. 613); bir Müslüman’ın sırf gayr-ı Müslimlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıf kurabilmesine gösterilen müsamaha; vakfın tanımında yer alan *ibâdullah* ifadesinin bütün insanlara hizmeti kapsamı (Ömer Hilmi Efendi, 1977, s. 13) insani dayanışmanın kurumsal örneğidir. Ebû Hanîfe’nin gayr-ı müslime kefarete verilebileceğine dair içtihadı da bu konunun tipik örneklerindedir. Kefâretler ibadet kapsamında olup işlenen günahı silmektedir (bk. Sübkî, I, 446). Allah’a inanmayan bir gayr-ı müslime verilen kefaretle, günahın kalkması ve bu yolla Allah’ın rızasının kazanılması, insana sırf insan olduğu için verilen değer için eşsiz örneğidir (Köse, 2009, ss. 49-66; Köse, 2013, ss. 120-124).

İslam’ın iki ana kaynağında zikredilen paylaşım araçları zekât, infak, ikram pandemi dolayısıyla tarihteki bazı zarif uygulamaları yeniden hatırlatmıştır. Özellikle sadaka taşları ve zimem defterleri yani veresiye defterleri ile gündeme gelen Osmanlı Dönemi uygulamaları, toplumun gündeminde yer almaya başlamıştır. Pandemi sürecinde Ramazan ayında zimem defteri tipi uygulamalar, mahalleleri gezen zenginlerin veresiye defterini satın alıp borçları sildirip gitmesi, tarihi bir uygulamayı canlandıran önemli bir kazanımdır.

Bugün sadaka taşı kültürünün canlandırılmasında zorluklar bulunsun da pandemi dolayısıyla konuşulması bile tarih bilinci ve ahlaki değerlerin önemini ortaya koyması açısından önemli görülebilir. Osmanlı döneminde, mahallelerin belli yerlerine bırakılan ve üst kısmı bir elin girebileceği genişlikte oyuktan oluşan sadaka taşları, oldukça zarif bir yardımlaşma aracı olup Osmanlı nezaketini gösteren en güzel örneklerden birisidir. Zengin, zekâtını o taşın oyuğuna bırakır ve fakir de oturduğu mahalle dışında diğer bir mahalleye gider oradan ihtiyacı kadar alır ve para artarsa getirip geri bırakırdı. Oyuk bir elin gireceği kadar olduğu için de oraya elini sokanın para mı aldığı para mı bıraktığı belli olmazdı.

Pandemi süreci yeni uygulamalar da ortaya çıkardı. Vefa grupları, evde karantınada bulunan ve dışarıya çıkmaları sakıncalı bulunan insanların hizmetlerine koştu ve ihtiyaç duydukları ne varsa evlerine götürdü hatta tarla ve bahçelerini

sürdü. Bazı vatandaşlarımız, tarihteki vakıf kültürünü hatırlatan ve merhame-tin tezahürü sayılacak ölçüde sokak hayvanlarını besledi. Bunlar dayanışma açısından oldukça anlamlı uygulamalardır ve pandemi ile yeniden yakalanır olması önemlidir.

Pandemi, insanlar ve toplumlar arası dayanışma ve paylaşmanın önemini, kardeşliğin değerini hatırlatması açısından bir fırsat olarak görülebilir. Çin’de çıkan ve bütün dünyayı bir anda durduran, kuşatan bir virüs, bir milletin tek başına üstesinden gelebileceğinden daha etkili bir güce gerek olduğunu gösterdi. Bu uluslararası dayanışmanın ve insanlığın tek bir aile olduğunu hatırlatmışa benzemektedir. En azından pandemi, ülkelerin kendi başlarına kaldıklarında vatandaşlarını korumakta yetersiz olduklarını göstermiştir. Bunun yanında havada ve denizde devletler düzeyinde korsanlığa varan eylemlerin de bu süreçte yaşandığı görülmektedir. Evrensel etik ve hukuk kuralları askıya alınarak akit güvenliği zedelenmiş, bir devletin almış olduğu malzemeye ilişkin anlaşma diğer devletin daha yüksek fiyat vermesi ile bozulmuştur. Bu durum ahlak ve hukuk sorunudur ve daha hakça bir düzene ve dayanışmaya olan ihtiyacı göstermiştir. Bizzat Avrupa Birliğine üye ülkelerin birbirlerinin ihtiyaç duyduğu yardıma duyarsız kalması, her ülkenin kendi başına kalması, Birleşmiş Milletler (UN) ve Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) pasif kalması küresel sistemin kurumlarının da sorgulanmasını hızlandıracığa benzemektedir.

Diğer taraftan bu konuda en iyi yönetsel örneği Türkiye’nin verdiğini, bunun arkasında da inanç ve tarihi kültürün yüklediği sorumluluğun bulunduğunu belirtmek gerekir. Hem ülke içinde hem de uluslararası anlamda yüzde fazla ülkeye yapılan yardımlar, talepte bulunan vatandaşların bir başka ülkeden getirilip tedavilerinin yapılması örnek davranış olarak zikredilmelidir.

Sonuç olarak pandemi süreci bu dünyanın “Allah’a saygıyı ve yarattıklarına şefkati” merkeze alan yeni bir düzene ihtiyacı bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Her türlü hareketin anında tüm dünyayı etkilemesi, sınırları aşması insanlık dayanışmasına olan ihtiyacı göstermiştir. Bu dayanışmanın sağlanamaması, bencilliğin kurumsallaşması, küresel bir yalnızlık ortamının habercisi olduğunu bunun da insanın hem mutluluğunu hem de sorunlarıyla baş edebilmesinde ciddi bir sorun çıkaracağına belirtmek gerekir.

Ev İçi Sosyalleşme

Modern iş hayatı, aile fertlerinin zamanını çoğunlukla ev dışında geçirdiği bir yaşam biçimini getirmiştir. Aile yapısındaki bu dönüşüm veya değişime, hala gündelik hayat ve aile içi ilişkileri sağlıklı bir zemine oturtmuş değildir. Geniş aileye göre şekillenmiş aile içi ilişki sistemi ve rol organizasyonu, modern toplumda geçerli sayılan çekirdek aile yapısına geçiş ile değişmeye başlamış ve bugünün aile anlayışı ortaya çıkmıştır. Özellikle geleneksel ilişki biçiminin yeni rollere evirildiği süreç belli ölçüde uyumsuzlukları da tetiklemiştir. Bir başka ifadeyle aile kurumunda oluşan yeni farklılaşmaların yer yer çatışma aracı haline dönüştüğü görülmektedir.

Modern toplumda aile, hukuk temelli yalın bir kurum olarak görülmektedir. Haklar ve özgürlükler temelinde ele alınan aile içi ilişkilerde bireylerin birbirlerine karşı oluşturdukları dokunulmaz alanları koruma güdüsü ile hareket etmesi, her an çatışma için müsait bir zemin oluşturmaktadır. Günümüzde tanınan anlaşmazlık, çatışma, boşanma ve hatta cinayetle sonuçlanan aile facialarına sebep olmaktadır.

Aile, sosyal gruplar içinde sürekli yapısı ve vazgeçilmez özellikleri ile öne çıkar. Bir taraftan insan, pek az istisnasıyla, doğduğu andan hayatının sonuna kadar bir ailenin üyesi olarak kalır diğer yandan onu şekillendiren ve hayata intibakını sağlayan kurum olarak önemli rol oynar.

Aile, aynı zamanda bir hukuk kurumudur. Ancak modern aile yapısının hukuka indirgenerek eşitlik ve özgürlük temelinde, adeta salt sözleşme ile tanımlanan bir yapıya dönüşmüş olması, aile birliğini formel, yalın, kuru, mekanik, soğuk, bir ilişki ağı haline getirmiştir. Oysa aile diğer fonksiyonlarının yanı sıra, birçok duygunun doğuşu ve gelişimine zemin oluşturan bir kurumdur. Aile fertleri arasındaki sevgi, saygı, sadakat bağları, kıskançlıklar, fedakârlıklar, uzun zamanlı ortak bir hayat deneyimi olan evliliğin duygusal temellere de dayanan bir yapı olduğunu göstermektedir. Bu duygular hem ailenin kuruluşunda hem de mutluluk içinde devamında büyük rol oynar. Korona ile yeniden eve dönen ailenin bu duygulara fırsat verecek zaman dilimi yakaladığını belirtmek gerekir. İnsanlar öğrenmeye açık ve her şartı lehine çevirebilecek kapasiteye sahip olduğundan bu zor şartlar altında, hayata yansıtılmamış ailevi duygu ve değerleri yeni hayat pratikleri bağlamında keşfedebilirler.

Pandemi sürecinde yeni ev hayatının salt bir sorun olarak görülüp aile fertlerinin grup dayanışması içinde güçlü birliktelik sağlamak yerine, her ferdin kendi arzu ve istekleri peşinde bir nevi egoizm sarmalına düşerek, aile içi sorunları tetikleyecek psiko-sosyal açıdan anomik durumlarla karşılaşmaları kaçınılmazdır. Bu durumda gerek kamu gerekse sivil organizasyonlar tarafından fertlere başa çıkma ve üstesinden gelme anlamında moral, motivasyon sağlayacak psiko-sosyal destek verme, yönlendirme ve ihtiyacı doğacaktır.

Yeni ev içi sosyolojisinin uzmanlarınca bu yeni duruma göre tespitler yapılması gerekir. Her krizin kendi içinde problemler yanında, çözüm üretme potansiyeli taşıdığı düşünülürse, aile sosyolojisinin kendi kimliğine dönmede yardımcı ve hayırlı bir süreç olabilmesi de mümkündür. Dini anlamda nice zor şartlara katlanarak ya da mevcut zorlukları ve meşakkatleri uzun vadede lehlerine çevirerek, kendi hayatlarını olduğu kadar, toplumların, hatta insanlığın hayatını etkilemiş ve değiştirmeye muvaffak olmuş peygamberlerin kıssalarını, siyasi ve sosyal açıdan tarihe mal olmuş büyük şahsiyetlerin hayatlarını incelemek oldukça öğreticidir. İnsanların deneyimlediği ve anlam yitimine uğramış hayat tarzı karşısında, bu tür örnekler sorun çözmede yönlendirici olabilir.

Bu çerçevede pandemi sürecinin, aile fertleri açısından bir öz eleştiri, bir muhasebe vesilesi görülerek yaşanan hayatı daha anlamlı hale dönüştürme anlamın-

da etkilere sahip olması beklenebilir. Öncelikle ev içi yaşamda ilişkilerin sağlıklı bir zeminde geliştirilmesine, insanın sahip olduğu değerlerin yeniden farkına varmasına, paylaşım bilincini güçlendirmesine, sosyal ve psikolojik yakınlığın artmasına katkıda bulunması beklenen bir sonuçtur. Özellikle bu süreç içinde, Ramazan ayının getirdiği atmosfer ile kapalı camilerdeki ibadet hayatı ve grup dinamiğinin belli ölçüde evlere taşınması, yukarıda bahsedilen ailenin önemi ve sürekliliğinin anlamının yeniden keşfedilmesine vesile olmuştur. Mesela evlerde cemaatle kılınan namazlar, ferdi ibadetler, hatimler, dualar, dijital ortamda dini sohbetlere katılımlar gibi etkinliklerle insanın hayata bakışı ve dini hayatı yeni bir manevi atmosfer içinde yeni değişimler ve anlamlar kazanmıştır. Bu hal, aile bireyleri arasında pozitif ilişkilerin gelişmesine katkı sağladığı gibi toplum hayatının ehemmiyeti de yeni değerlendirmelere konu olmuştur.

Öte yandan, tüketim toplumu kültürünün çılgınlığı içinde kendini kaybeden insanların, mahrumiyetin, aç ve susuz kalmanın getirdiği manevi terbiye ve psikolojik sebat ve direnç ferdi yetkinliğe ulaşma anlamında önemli vesileler olmuştur. Bu bağlamda sabır erdeminin güçlenmesi, açların hatırlanması, nimet ve sahip olunan imkânların yeniden gözden geçirilmesi, paylaşım duygularının güçlenmesi, diğerkâmlık ve sosyal sorumluluk bilincini güçlendirecek, insan hayatına eski değerleri hatırlatacak ve yeni değerler kazandıracak bir özelliğe sahiptir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, bu süreç aile fertleri açısından her yönüyle bir özel eğitim ve öğretim imkânı da sunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in çocuklara sağlam bir akîde ve dini bilinç kazandırılması emrinin (Tâhâ, 20:132; Tahrîm, 66:6) iş hayatı dolayısıyla ev dışı kurumlara bırakılmasının getirdiği eksikliği tamamlamak için pandemi süreci ailelere telafi fırsatı vermiştir. Çocuğun hayatı ailede öğrenmesi, anne-babasını gözlemleyerek hayata hazırlanması çocuklar için bir imkâna dönüşmüştür. Hz. Peygamber'in çocuklarla oynama emrinin ifası için (İbn Mahled, III, 135) ev ortamında fırsat doğduğunu söylemek mümkündür. Hepsinden önemlisi çocukların ev içinde anne-babasıyla uzun zaman birlikte kalmaları, annenin şefkat ve sıcaklığına, babanın güven aşlayan rolüne şahit olmaları, ruh-beden sağlığına ciddi bir enerji sağladığına şüphe yoktur. Çocuk açısından annenin özel bir yerinin bulunması ve yerinin doldurulamaması (Buhârî, "Edeb", 2; Müslim, "Birr", 1), görece soğuk ve resmi kurumlar yerine, yuva sıcaklığına sahip anne kucağı ve huzurlu evlerde aile büyükleri ile etkileşim içinde olması, paha biçilemez kıymette bir fırsattır.

Pandemi süreciyle birlikte insanın ev ortamına girişi, yaşamın hızını kesmiş, hazları sınırlandırmış, harcamaları dizginlemiştir. Bu, aynı zamanda mutluluğun, beden kaynaklı arzuya dayalı geçici zevklerde olmadığını göstermiştir. Sonraki süreçte insan, içinde bulunduğu şartları unutmaz, ders ve ibret alırsa, daha iktisatlı, daha fazla paylaşımcı, daha uzlaşmacı, daha mutlu, daha fazla kendisi ile barışık ve ailesine daha fazla bağlı bir hayata devam edebilecektir. Ancak insan, uyarıcıların ortadan kalkmasıyla, eski haline dönmeye yakın ve meyilli olduğundan, bütün bunların sürdürülebilmesi, daha iyi bir insan, toplum ve hayat karakterine bürünebilmesi yine insanın kendi elindedir.

Dijital Sıla ve Muhabbet

İslam'ın, en fazla duyarlılık gösterilmesini istediği görevlerden birisi "sıla-i rahim" kavramı ile ifade edilen akrabalık bağlarının gözetilmesidir. Hz. Peygamber, akrabaları ile ilişkisini sürdürüne Allah'ın ilgisinin devam edeceğini, akrabalık bağlarını koparanları da terk edeceğini bildirmiştir (Buhârî, "Edeb", 13; Müslim, "Birr", 16; Ebû Dâvûd, "Zekât", 45; Tirmizî, "Birr", 9, 16).

İslam, bu vazifeyi Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın çocukları arasında olacak şekilde genişletmiş ve küresel düzlemde ele almıştır (Nisâ', 4/1). Buna göre akrabalar, komşular (Buhârî, "Edeb", 28; Müslim, "Birr", 140, 141), bütün mü'minler (Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Birr", 66) ve genişleyerek bütün insanlar arasında "sıla" kavramıyla akrabalık ilişkisi mevcuttur. Hz. Peygamber aynı konuyu komşuluk hukuku üzerinden değerlendirerek komşular üç, iki ve bir hakka sahip olmak üzere gruplandırmıştır. Üç hakka sahip olan, Müslüman ve akraba olan komşudur. Onun komşuluk, din kardeşliği ve akrabalıktan oluşan hakları vardır. İki hakka sahip olan, Müslüman komşudur. Onun din kardeşliği ve komşuluk hakkı vardır. Bir hakka sahip olan da gayr-ı müslim komşudur. Onun sadece insan olarak komşuluk hakkı vardır (Beyhakî, XII, 105).

Sıla-i rahim ilişkisi, güçlü ve dinamik bir alakanın zeminini belirlediği gibi iyiliğin esas alınması yönünde bir hedef de gösterir. İlginç biçimde pandemi süreci paradoks gibi görünse de sıla-i rahim merkezli ilişkilere katkı sağlamış gözükmektedir. Zira evin dışında bir etkinlikle ziyaret, görüşme, muhabbet, dertleşme içerikli ilişkiler, dijital platformlarda dinamik ve etkili biçimde evin içinde kurulmuştur. Dolayısıyla günümüzde yoğun meşgale altında ve bencillik kültürü ile yoğrulmuş modern insanın fazlaca fark edemediği, kalabalıklar içinde yalnızlık yaşadığı bir dönemde pandemi ile gelen fiziki uzaklık, gönülleri birbirine yaklaştıran farklı bir fırsatı beraberinde getirmiştir. Eve dönüşle birlikte insanları birbirine bağlayan, güçlendiren muhabbeti besleyen, dijital ortamda ilişki kurmalarını sağlayan ve sıla vazifesinin ifasını kolaylaştıran bu yönüyle akrabalık bağlarını hatırlatan güçlü bir enerji ortaya çıkardı. Şiddetten şikâyetlerin arttığı bir dönemde muhabbeti arttıran bu ortam önemli bir insani kazanımdır.

Karşılaşmalarda selam ile birlikte fiziki teması seven, muhabbeti ve samimiyeti tokalaşma ve zaman zaman kucaklaşma (mu'âneka) ile ifade eden bir toplumun koronavirüs sebebiyle gönül teması için bir yol bulmasının ciddi bir ihtiyaç olduğunu söylemeye gerek yoktur. Aynı aile içinde bile ortak eşya kullanımının kaldırılmasına dair tavsiyeler aynı ortamdaki ortak alanların aile içinde bile sınırlandırılması, özellikle namaz sonrası samimiyet ve muhabbetin ifadesi olarak namazın kabulü için dua ile tokalaşarak tebrikleşmek, kucaklaşmak ve gönüllerle buluşmak için ten temasına önem veren toplumun salgın hastalığın bulaşma riskine karşı fiziki mesafe zorunluluğu ile kısıtlanmıştır. Ancak dijital ortam, gönüller arası mesafeyi kaldırmaya namzet olduğunu da pandemi ile ispat etmiştir. Doğum günü partileri, düğünler, nişan merasimleri, bayramlaşmalar, çeşitli vesilelerle okutulan mevlitler ya da benzeri merasimler, aynı mekânda olmasa da modern iletişim vasıtalarıyla sanal olarak bir araya gelmeye hizmet etmiştir.

İnsan için mekânın ayrı bir ruhu vardır. İçinde yaşanılan mekanların ya da yaşanmışlıkların hatırası vardır. Bir akrabayı evinde ziyaret, namazı camide kılmak ayrı bir huzur verir. Pandemi sürecinin Ramazan ayına denk gelmesi özellikle dindar kitlenin sıkı sıkıya bağlı olduğu bazı ilişkileri fiziki olarak yapamaması bir özleme dönüştürmüşse benzetmektedir. Yaşamın getirdiği psikolojik cazibenin ortaya çıkardığı özlem, ilişkileri zihinsel olarak güçlendirecek bir potansiyel taşımaktadır.

Sonuç

Dini literatürde musibet kavramı içinde bir tür olan ve şu anda dünyayı etkisi altına alan salgın hastalığın dini boyutu konusunda bazı tespitleri şu şekilde hulasa etmek mümkündür. Salgın hastalıkların iki sebebi vardır. Birincisi Allah'ın kullarının sabrını denemesi ve yakarışını görmek istemesi, ikincisi de zulümde ısrarlarından dolayı kendilerini bu yolla ikaz ederek ders çıkarmalarına fırsat tanıması, ibret almamaları durumunda da daha ağır ile cezalandırmasıdır. Pandemi sürecinin bunlardan hangisi ile daha çok ilişkili olduğu, üzerinde düşünmeyi gerektiren bir konudur.

Muharref kutsal kitaplarda da bu tür salgınların, ilahi ikazların aracı olarak örneklendiği görülmekte, Kur'ân-ı Kerîm'de aynı husus teyit edilmektedir. Buna göre salgın hastalığın uyarı boyutu öne çıkıyorsa ondan ders alınmaması halinde daha ağır ile cezalandırarak bir musibetin gelmesi ilahi bir yasa olarak zikredilmektedir (En'âm, 6:43-45; A'râf, 7:94-99; Mü'minûn, 23:76-77).

İnsanın kodlarında inanmanın var olduğu, ona götüren birçok sebep arasında ölümü anlama ve anlamlandırma çabası ile acziyete düştüğü anlarda aşkın bir varlığa sığınma ihtiyacının bulunduğu ilahi kitaplarda ifade edilen bir hakikattir ve bu, bilimsel olarak da kanıtlanmıştır. Pandemi sürecinde bu gerçeklik, dini yaşantının belirginleşmesi, yaygınlaşması, toplumlarda daha görünür hale gelmesi ile teyit edilmiştir. Ancak insanın tedirginlik, panik ve korku sonucu din ile kurduğu bağın eski hale dönme riski taşıdığı da bir başka gerçekliktir.

Mevcut küresel sistemin, insanlığın tamamına ait olan yeryüzünde yaratıcısına meydan okuyucu bir tarzda nefesine kul olmayı, paylaşma yerine sömürüyü, adalet yerine zulmü, paylaşım yerine bencilliği, merhamet yerine katı kalpliliği, kardeşlik yerine ırkçılığı, imar yerine ifsadı, barış yerine çatışmayı ve çatıştırmayı, tabiata saygı yerine hoyratlığı tercih etmesi esasen musibetin kendisidir. Koronavirüs, bu ilişki biçiminin sadece sürdürülebilir olmadığını göstermekle kalmamış aynı zamanda dünyanın küçüldüğünü ve hiçbir eylemin kendi başına ve belli bir coğrafya ile sınırlı olmadığını, bu sebeple de küresel sorunların çözümünde tüm insanlığın birbiriyle dayanışma içinde olması gerektiğini açığa çıkarmıştır. Özellikle insanın kendisi, çevresi ve Allah ile barışık olmasının zaruretine olan ihtiyacın bu kadar net şekilde ifadesi ancak böyle bir kriz ile anlaşılabilir.

Allah'm, Hz. Peygamberi örnek alarak bütün insanlığa fitrat merkezli bir yaşantı ile model olma görevi yüklediği "Muhammed Ümmeti" (Bakara, 2:143),

kendisine en fazla ihtiyaç duyulduğu bu süreçte, bizzat kendisinin medeniyet krizi içinde bu musibete yakalanması, ahlak, vicdan ve merhamete dayalı bir düzene ilgiyi arttıracak fırsatın kaçmasına sebep olmuştur. Bu, samimi bir şekilde ve cesaretle özeleştiriyi gerektiren bir sorumluluk alanıdır. Hz. Peygamberin, “cahiliye günlerinize dönüp birbirinizin küfrüne hükmederek çatışma içine girmeyin” ikazının karşılık bulmadığı bugünkü Müslümanların başını önüne eğip içinde bulunduğu hali iyice düşünmesi, bir nefis muhasebesi yapması gerekir.

Modern dönemin din, tabiat ve insan ile çatışma ve varlığa karşı hükmetme yarışı içinde fitrat değerlerini çiğneme yarışının son bulması ve varlıkla barışmak zorunluluğu hâsıl olmuştur. Aydınlanma Dönemiyle birlikte dinin ibadetler ile sınırlandırıldığı, bir başka ifade ile mabede hapsedildiği sürecin zirvede olduğu bir dönemde dinin ruhi bir ihtiyaç ve sosyal hayat üzerinde etkili bir kurum olduğunun anlaşılmasına katkı sağladığını ifade etmek gerekir. İnsanın buna ne kadar sahip çıkabileceğini zaman gösterecektir.

Dindarların faaliyetlerini dijital ortama taşımaları, bir taraftan dinin gücünü gösterse de diğer taraftan küresel bir düzlemde insana ulaşmanın imkânının keşfedilmesine imkân sağlamıştır. Bundan sonra teknolojinin daha aktif kullanıldığı dini ortamlar toplumsal yaşama daha fazla dâhil olacaktır. Bu durumda daha profesyonel bir sunum ihtiyacı ortaya çıkacak, dijital okuryazarlığa gereksinim artacaktır. Hedef kitleye ulaşmak için dijital mecralara hâkim olma yanında onlarla anlaşan ve onları kuşatan bir iletişim diline ve içeriğine gerek olduğu aşikârdır.

Pandemi süreci, zamanının çoğunu dışarıda geçirmeye alışmış ya da buna mecbur olan aileler için aile üyeleriyle bir arada olma fırsatına dönüşmüştür. Ev içi sosyalleşmenin, evi tanımanın, evin sıcaklığını hissetmenin, ev içinden akrabalar arası ilişkileri dijital platformlar üzerinden daha samimiyetle ve sıklıkta kurmanın yeni ifadesiyle dijital sıranın imkânı doğmuştur. Çocuklar, anne-babaları ile aynı ortamda buldukları sürede annenin şefkatini, babaya güveni daha yakından deneyimlemiştir.

Kaynakça

- Beyhakî, (1423/2003). *Şu'abü'l-îmân*, Riyad.
Bezzâr, (1988/2009). *el-Müsned*, Medine.
Çağrı, M. (2006). “Musibet”, *DİA*, XXXI, İstanbul.
Ebû Ubeyd, (1406/1986). *el-Emvâl*, Beyrut.
Ebû Yûsuf, (1302). *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire.
Fahredden er-Râzî, (1420). *Mefâtilü'l-gayb*, Beyrut.
Hökekleli, H. (1998). *Din Psikolojisi*, Ankara.
İbn Atıyye, (1422). *el-Muharraru'l-vecîz*, Beyrut.
İbn Mahled, (1986). *Ahbârü's-sıgâr*, Rabat.
İbn Zenceveyh, (1427/2006). *el-Emvâl*, Beyrut.

- İbnü'l-Cevzî, (1412/1992). *el-Muntazam*, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr, (1417/1987). *el-Kâmil*, Beyrut.
- İbnü'l-Îmâd, (1406/1986). *Şezerâtü'z-zeheb*, Beyrut.
- Karataş, K., & Baloğlu, M. (2019). Tevekkülün Psikolojik Yansımaları. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 19(1), 110-118.
- Korkmaz, A. (2010). Hastanede dinî hayat: teorik çerçeve. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(29), 283-311.
- Köse, S. (2009). Müslüman Düşüncesinde İnsanın İnsanlığı Sebebiyle Saygınlığının Zirve Noktası. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14, 49-66.
- Köse, S. (2013). *Menschenrechte aus zwei islamtheologischen Perspektiven* (trc.M. Kişi-H. Arslan), Frankfurt.
- Küçük, A. vd. (2009). *Dinler Tarihi*, Ankara.
- Mâverdi, (1986). *Edebü'dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut.
- Ömer Hilmi Efendi, (1977). *İthâfü'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf*, Ankara.
- Özel, A. (1988). Adak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1, 337-340.
- Poole, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik* (trc. Mehmet Küçük), İstanbul.
- Râgıb el-İsfahânî, (1428/2007). *ez-Zerî'a ilâ mekârimî's-şerî'a*, Kahire.
- Serahsî, (1971). *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, Kahire.
- Sübkî, (1411/1991). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut., I, 446
- Taberânî, (1415/1994). *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Kahire.
- Zehabî, (1413/1993). *Târîhu'l-İslâm*, Beyrut.